

بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن:

قرائت دقیق سوره الضحی و آیه بسم الله*

نوشته: بروس ب. لارنس (دانشگاه دوک)

ترجمه و تحریر: ابوالفضل حری

بحث سجع یا نثر موزون / مسجع^۱، مترجمان انگلیسی قرآن را با دشواری روبه‌رو کرده است. به رغم این اصل مسلم که محمد(ص) نه کتابی خوانده بود و نه اینکه می‌خواست به شیوه شاعران، قرآن را قرائت کند، ایقاع قرآن به زبان عربی، از جمله خصوصیات محبوبیت‌آور و گریزپای قرآن محسوب می‌شود. محبوبیت‌آور است چون دستگیر حافظه و خوشایند گوش است و در عین حال، گریزپاست چرا که بیشتر از سایر بخشهای قرآن، درخشش جذاب الگوی آوایی خود را در ترجمه به زبانی دیگر، از دست می‌دهد. البته، معنای تمام و کمال قرآن جز در زبان عربی، تماماً مستفاد نمی‌شود.

سجع یا نثر موزون، هم در میان عالمان سنتی اسلامی و هم در مطالعات شرق‌شناسانه و نقادانه زبان قرآن، پیشینه‌ای عظیم دارد. شاید فراخ‌ترین دیدگاه در خصوص این پیشینه در مقاله عیسی جی. بلّاطه با عنوان «تفسیر رتوریک / بلاغی قرآن: اعجاز و مسائل مربوطه» آمده است.^۲ بلّاطه از مرتبه عالمان اسلامی، رویکردهای جدید و نیز قرون میانه به جاذبه زیبایی‌شناختی قرآن را بررسی می‌کند؛ بلّاطه به واژه «تصویر» ابداعی سید قطب زیبایی‌شناختی قرآن را باور دارد؛ اصلی که سبک متمایز قرآن را تشکیل داده و معنا و عبارت‌پردازی را چنان کارآمد به هم می‌آمیزد که «چشمها، گوشها، حواس و نیز قوه خیال، قلب و ذهن

* Lawrence, Bruce B. Approximating sajj' in English Renditions of the Quran: A Close Reading of Sura 93 (al-Duha) and the basmala; *Journal of Qur'anic Studies*, Volume 7:1 (2005)

□ ۴۷ بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن ...

خواننده را به وجد در می‌آورد.^۲ بلاطه همچنین از دیگر محقق مصری یعنی عایشه عبدالرحمن (متولد ۱۹۱۳) یاد می‌کند که رویکردش به قرآن از نتیجه‌گیری طه حسین (۱۸۸۹-۱۹۷۳) به قرآن جانبداری می‌کند: «ترکیب‌بندی زبان عربی را می‌بایست به سه دسته تقسیم کرد: نثر، نظم و قرآن؛ سجع پاره‌ای از نثر است اما قرآن مقوله‌ای از آن خود را دارد».^۴ آنچه بلاطه در می‌یابد که عالمان اسلامی تا حدودی بدان اشاره کرده‌اند، همان است که محققان غربی یا شرق‌شناس به طرز گسترده از آن غافل مانده‌اند و آن ساحتی از قرآن است که از حدود و ثغور ترکیب‌بندی قراردادی در قالب نثر و نظم، پا را فراتر می‌گذارد. پاره‌های مسجع قرآن از بدل شدن به پاره‌های مسجع بدیل در زبانی دیگر، همچنان گریزانند. این جنبه کلان-بلاغی^۵ قرآن در مقوله دین‌شناختی اعجاز قرار می‌گیرد، اما چگونه می‌توان سجع قرآنی را به سایر زبانها ترجمه کرد؟ از میان مترجمان انگلیسی قرآن، آربری (۱۹۰۵-۱۹۶۷) به سبب ظرافتی که نسبت به عنصر محذوف اما بنیادین زبان قرآن به خرج می‌دهد، نقشی برجسته و ممتاز دارد؛ من این عنصر را فیضان معنای^۶ قرآن می‌نامم. این عنصر، در قلب آن چیزی است که مارمادوک پیکتال آن را «سمفونی تقلیدناپذیر»^۷ نامیده است. برخی محققان غربی مانند انگلیکا نیورت^۸ و دی کارپونا^۹ سعی کرده‌اند به تبعیت از آربری، هر سوره را به منزله کلیتی خود بسنده^{۱۰} مستفاد کنند که الگوهای وزن، قافیه و هم-صامتی^{۱۱} ظریف از آن خود را دارند، با این حال، معدودی تلاش کرده‌اند که با اعمال رویکرد آربری به ترجمه‌های تازه و در عین حال، جسورانه‌تر قرآن به زبان انگلیسی، تلاش ماندگار آربری را ادامه دهند. گرچه جملگی این تلاشها مانند اقدام آربری، ماندگار خواهند بود، طینی ضعیف اما از روی تحسین از صدای باشکوه قرآن، از کسانی به گوش می‌خورد که به عربی دسترسی ندارند و زبان انگلیسی، زبان اول یا تنها زبان مورد استناد آنهاست.

در این جستار می‌خواهم نشان بدهم که چگونه چالش ترجمه سجع به انگلیسی در برخی ترجمه‌ها صورت واقع پیدا می‌کند. چالش ترجمه سجع در هیچ کجای قرآن بیشتر از سوره‌های مکی، معضل نیست. از این رو، نگاهی خواهم انداخت به تلاشهای متعدد و رغبت‌برانگیز برای نزدیک کردن الگوهای آوایی روان و همگرایانه یکی از اولین و کوتاه‌ترین سوره‌های قرآن (سوره الضحی) به الگوهای آوایی زبان انگلیسی.

سوره ضحی، هم در میان محققان قرآنی مقبولیت دارد و هم در میان خوانندگان عادی.^{۱۲}

دو نمونه از ترجمه‌ها نشان خواهد داد که مسلمانان متقی که به گنج‌خانه صوت و معنای این سوره دل سپرده‌اند، چگونه به طرزی متفاوت آن را ترجمه کرده‌اند. اولین ترجمه از آن دو استاد همکار در دانشگاه اسلامی مدینه است (دکتر محمد محسن خان و دکتر محمد تقی الدین الهاللی) با عنوان ترجمه معانی قرآن کریم در زبان انگلیسی. در بسیاری از مکانهای کشورهای عربی می‌توان از این ترجمه سراغ گرفت: دفاتر، هتلها و اتاق انتظار فرودگاه‌ها. این ترجمه از طریق نسخه‌های دیجیتالی مانند المحافظ نیز در دسترس است.

[ابتدا متن اصلی و ترجمه فارسی فولادوند]:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَالضُّحَى (۱) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى (۲)
 مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى (۳) وَاللَّآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى (۴)
 وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى (۵) أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى (۶)
 وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى (۷) وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى (۸)
 فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ (۹) وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (۱۰)
 وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (۱۱)

به نام خداوند رحمتگر مهربان

سوگند به روشنایی روز (۱) سوگند به شب چون آرام گیرد، (۲) [که] پروردگارت تو را وانگذاشته، و دشمن نداشته است. و قطعاً آخرت برای تو از دنیا نیکوتر خواهد بود (۴) و به زودی پروردگارت تو را عطا خواهد داد، تا خرسند گردی. (۵) مگر نه تو را یتیم یافت، پس پناه داد؟ (۶) و تو را سرگشته یافت، پس هدایت کرد؟ (۷) و تو را تنگدست یافت و بی‌نیاز گردانید؟ (۸) و اما [تو نیز به پاس نعمت ما] یتیم را میازار، (۹) و گدا را مران، (۱۰) و از نعمت پروردگار خویش [با مردم] سخن گوی.

Surat al-Duha

(The Forenoon 'After Sunrise')XCII

In the Name of Allah, The Most Gracious, the Most Merciful

[1] By the forenoon (after sunrise)

[2] By the night when it darkens (and stands still)

[3] Your Lord (O Muhammad, salla Allahu 'alayhiwa sallam) has neither

□ ۴۹ بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن ...

forsaken nor hates you.

[4] And indeed the Hereafter is better for you than the present (life of this world).

[5] And verily, your Lord will give you (all good) so that you shall be well-pleased.

[6] Did He not find you (O Muhammad, *salla Allahu 'alayhiwa sallam*) an orphan and gave you a refuge?

[7] And He found you unaware (of the Qur' an, its laws, and Prophethood) and guided you?

[8] And He found you poor and made you rich (self-sufficient with self-contentment)?

[9] Therefore, treat not the orphan with oppression.

[10] And repulse not the beggar.

[11] And proclaim the Grace of your Lord (i.e., the Prophethood and all other Graces).

در حالی که این ترجمه [ترجمه انگلیسی] تلاش نکرده است وزن عربی و اصلی سوره را در زبان انگلیسی بازآفرینی کند، دیگر ترجمه مشهور این سوره این گونه نیست. این ترجمه در رمان خیره کننده مونیکا علی با عنوان Brick Lane آمده است. رمانی که در فهرست جوایز من بوکر ۱۳ سال ۲۰۰۳ قرار داشت. نزنین ۱۴ - قهرمان زن داستان - مهاجری بنگلادشی در لندن است که در باتلاق ازدواجی خسته کننده و روزمرگی‌ای حتی خسته کننده تر، فرو رفته است. روزی در خیابانهای همسایگی خود، خود را در حالی می‌یابد که به زندگیهای دیگران وارد شده و شخصیت آنها را اختیار کرده است. ناراضی از وضع پیش آمده، گریان به غریبه‌ای برخورد می‌کند و برای آرام کردن خود، سوره مورد علاقه‌اش را زمزمه می‌کند. ۱۵

By the light of the day, and by the dark of night, your Lord has not forsaken you, nor does He abhor you.

The life to come holds a richer prize for you than this present life. You shall be gratified with what your Lord will give you.

Did He not find you an orphan and give you shelter?

Did He not find you in error and guide you?

Did He not find you poor and enrich you?

نزنین به چه زبانی آیات را قرائت می‌کند، عربی یا انگلیسی؟ نمی‌دانیم. هرچند در اوایل

رمان در موقعیتی مشابه، «زمانی که نزنین عاجز و درمانده می شود، یکی از سوره های قرآن را که در مدرسه یاد گرفته بود، با خود زمزمه می کند، نمی دانست واژگان بر زبان آمده چه معنایی دارند اما وزن و آهنگ واژگان آرامش می کرد». ۱۶ نیاز به بازآفرینی وزن زبان عربی در زبان انگلیسی به مونیکا علی فرصت داده تا از یکی از ترجمه های انگلیسی قرآن (ترجمه ن. جی. داوود^{۱۷}) که به سجع قرآنی نزدیک شده است، استفاده کند.

فاصله میان ترجمه خان /هلالی و داوود مبین این است که شگردهای ترجمه در استفهام متون مسجع امری ضروری است. از آنجا که سوره ضحی فقط ۱۱ آیه دارد، تضاد آشکار رویکردهای گوناگون مبین الگوهای است که در کل متن قرآن کریم کارآیی دارد. در این جستار، من نه ترجمه را بررسی می کنم؛ اولین ترجمه از آن آربری و آخرین آنها از آن عبدالحلیم است. اگر نوع قرارگیری ترجمه انگلیسی روی صفحه از جانب مترجم مهم بوده است، سعی کرده ام که در رونویسی از ترجمه آن را بازآفرینی کنم. نیز سعی کرده ام که به دلایلی که خواهم گفت، از ترجمه مسلمانان و غیر مسلمانان استفاده کنم.

اول: ترجمه آربری:

THE FORENOON

In the Name of God, the Merciful, the
Compassionate

By the white forenoon
and the brooding night!

Thy Lord has neither forsaken thee nor hates
thee

and the Last shall be better for thee than the
First.

Thy Lord shall give thee, and thou shalt be

satisfied.

Did He not find thee an orphan, and shelter thee?

Did He not find thee erring, and guide thee?

Did He not find thee needy, and suffice thee?

As for the orphan, do not oppress him,

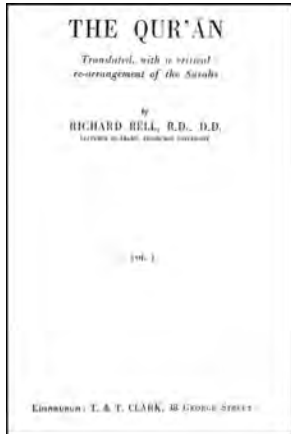
and as for the beggar, scold him not;

and as for thy Lord' sblessing, declare it.

□ ۵۱ بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن ...

دوم: ترجمه ریچارد بل:

THE MORNING BRIGHTNESS

In the Name of God the Merciful, the Beneficent.

By the morning brightness.

By the night when it is still

Thy Lord has not taken leave of thee, nor despised thee.

The last is better for thee than the first.

Assuredly in the end thy Lord will give thee to thy satisfaction

Did He not find thee an orphan and give thee shelter?

Did He not find thee erring and guide thee?

Did He not find thee poor and enrich thee?

So as for the orphan, be not overbearing.

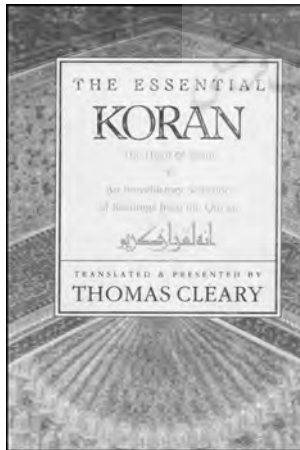
And as for the beggar, scold not.

And as for the goodness of Thy Lord, discourse of it.

سوم: ترجمه تاماس کلیری (۱۹۹۳):

The Forenoon

IN THE NAME OF GOD, THE COMPASSIONATE, THE MERCIEUL (1-11)

By the forenoon, bright

And the night

When dark and quiet.

Your Lord has not abandoned you

And does not despise you.

Surely hereafter is better for you

Than what was before.

And your Lord will surely give to you.

And you will be pleased.

Did God not find you orphaned.

And provide you refuge?

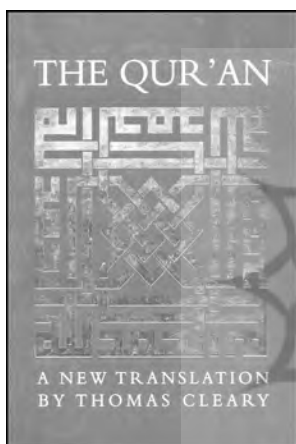
And find you wandering.

And guide you?

And find you needy.
And enrich you?
So do not oppress the orphan,
or refuse the one who seeks.
And tell of the bounty of your Lord.

چهارم: ویراست جدید ترجمه ضحی از تاماس کلیری (۲۰۰۴) که به طریقی چشمگیر از نسخه اول متمایز است:

93. The Morning

In the Name of God, the Benevolent, the Merciful

1. By the morning, bright,
2. and the night when it is calm,
3. your Lord has not left you,
and is not incensed:
4. hereafter will be better for you
than what was before;
5. your Lord will surely give to you,
and you will be content.
6. Did God not find you orphaned
and give you shelter?

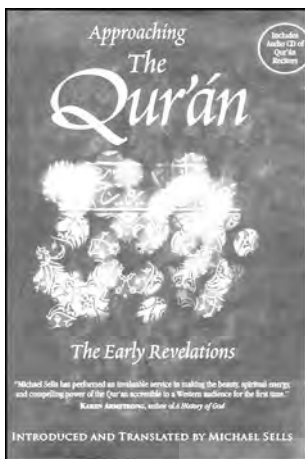
7. And God found you wandering
and gave guidance.
8. And God found you needy
And gave sufficiency.
9. So don't oppress the orphan,
10. and don't rebuff the seeker.
11. And tell of the kindness of your Lord.

پنجم: ترجمه مایکل سلز (۱۹۹۹). سلز سعی کرده است نوعی متمایز از ترجمه موزون ارائه دهد:

THE MORNING HOURS

In the Name of God the Compassionate the Caring
By the morning hours

□ ۵۳ بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن ...

By the night when it is still
Your lord has not abandoned you
and does not hate you
What is after will be better
than what came before
5 To you the lord will be giving
You will be content
Did he not find you orphaned
and give you shelter
Find you lost
and guide you
Find you in hunger

and provide for you
10 As for the orphan do
not oppress him
And one who asks -
do not turn him away
And the grace of your lord -
Proclaim

هیچ کدام از این ترجمه‌ها، دشواری کار مترجمان مسلمان را نشان نمی‌دهد، گرچه سلز و کلیری (در نسخه اول ترجمه خود) ترجمه انگلیسی شش آیه آخر را فشرده کرده‌اند تا به ایجاز انفجاری^{۱۸} متن اصلی نزدیک شوند. آیا پژوهشگران مسلمانی که با پشتوانه‌ای اعتقادی این سوره را ترجمه کرده‌اند، توانسته‌اند جان‌مایه متن عربی را در زبان انگلیسی که به طرز تحسین‌برانگیز با ترجمه‌های غیرمسلمانان متفاوت است، بازآفرینی کنند؟ برای پاسخ به این پرسش، ابتدا به یکی از اولین و نیز مشهورترین ترجمه‌ها و سپس به آخرین ترجمه، اشاره می‌کنیم. اولین ترجمه از آن محمد مارمادوک بیکنال (۱۹۳۰) است:

THE MORNING HOURS

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful.

1. By the morning hours
2. And by the night when it is stillest,
3. Thy Lord hath not forsaken thee nor doth He hate thee,
4. And verily the latter portion will be better for thee than the former,

5. And verily thy Lord will give unto thee so that thou wilt be content.
6. Did He not find thee an orphan and protect (thee)?
7. Did He not find thee wandering and direct (thee)?
8. Did He not find thee destitute and enrich (thee)?
9. Therefor the orphan oppress not,
10. Therefor the beggar drive not away,
11. Therefor of the bounty of thy Lord be thy discourse.

دومین ترجمه مسلمانان از آن محمد اسد (۱۹۸۰) است. اسد ترجیح می‌دهد که ترجمه‌ای تفسیری ارائه دهد. در این نوع ترجمه، مترجم توضیحاتی درباره پیشینه سوره و معنای احتمالی متن می‌دهد. از یک جهت، ترجمه محمد اسد پیش‌درآمدی است بر ترجمه خان/هلالی، هرچند در ترجمه اسد سعی شده که نشان داده شود چگونه باید سوره را به‌تمامی و درستی استدراک کرد.

THE NINETY-THIRD SURAH
AD-DUHA (THE BRIGHT MORNING HOURS)
IN THE NAME OE GOD, THE MOST GRACIOUS, THE DISPENSER
OE GRACE:

1) CONSIDER the bright morning hours, (2) and the night when it grows still and dark.*

[* The expression 'bright morning hours' apparently symbolizes the few and widely spaced periods of happiness in human life, as contrasted with the much greater length of 'the night when it grows still and dark' .i. e., the extended periods of sorrow or suffering that, as a rule, overshadow man's existence in this world (cf. 90; 4). Further implication is that, as sure as morning follows night, God's mercy is bound to lighten every suffering, either in this world or in the life to come - for God has 'willed upon Himself the law of grace and mercy' (6:12and 54).]

(3) Thy Sustainer has not forsaken thee, nor does He scorn thee

[*Sc., 'as the thoughtless might conclude in view of the suffering that He has willed thee to bear' .]

(4) for, indeed, the life to come will be better for thee than this earlier part [of thy life]!

And, indeed, in time will thy Sustainer grant thee [what thy heart desires], and thou shalt be well-pleased.

(6) Has He not found thee an orphan, and given thee shelter

□ ۵۵ بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن ...

[*Possibly an allusion to the fact that Muhammad was born a few months after his father's death, and that his mother died when he was only six years old. Apart from this, however, every human being is an 'orphan' in one sense or another, inasmuch as everyone is 'created in a lonely state' (cf. 6:94), and 'will appear before Him on Resurrection Day in a lonely state' (19:95)

(7) And found thee lost on thy way, and guided thee

(8) And found thee in want, and given thee sufficiency

(9) Therefore, the orphan shalt thou never wrong,

(10) and him that seeks [thy] help shalt thou never chide,*

[*The term sa' ildenotes, literally, 'one who asks', which signifies not only a 'beggar' but anyone who asks for help in a difficult situation, whether physical or moral, or even for enlightenment.]

(11) and of thy Sustainer's blessings shalt thou [ever] speak.*

[*Sc., 'rather than of thy suffering' .]

بر خلاف ترجمه محمد اسد، ترجمه ماجد فخری (۲۰۰۲) یعنی سومین مترجم مسلمان، ترجمه‌ای دوزبانه از قرآن ارائه داده و متن اصلی را بدون شرح و تفسیر در صفحه روبه‌روی ترجمه انگلیسی قرار می‌دهد.

Surat al-Duha

(The Forenoon) (93)

In the Name of Allah,

The Compassionate, the Merciful.

1. By the forenoon;
2. And the night when it falls calmly
3. Your Lord did not forsake you or scorn you.
4. Surely, the Last Day is better for you than the First.
5. Your Lord will surely give you [of His Bounty] and so you shall be well-pleased.
6. Did he not find you an orphan, and then gave you refuge?
7. And found you in error, and then guided you?
8. And found you in need, and then enriched you?
9. As for the orphan, you shall not oppress him.
10. And as for the beggar, you shall not drive him away.
11. And as for your Lord's Favour, you shall proclaim it.

چهارمین و آخرین ترجمه از آن محمد عبدالحلیم (۲۰۰۴) است. این ترجمه به همراه

ویراست دوم ترجمه کلیری جدیدترین ترجمه قرآن محسوب می شود:

93. THE MORNING BRIGHTNESS

In the Name of God, the Lord of Mercy, the Giver of Mercy

1. By the morning brightness.
2. and by the night when it grows still.
3. your Lord has not forsaken you [Prophet], nor does He hate you.
4. and the future will be better for you than the past.
5. your Lord is sure to give you so much that you will be well satisfied.
6. Did He not find you an orphan and shelter you?
7. Did He not find you lost and guide you.
8. Did He not find you in need and make you self-sufficient
9. So do not be harsh with the orphan.
10. and do not chide the one who asks for help.
11. talk about the blessings of your Lord.

آنچه تمام این ترجمه‌های گوناگون به تصویر می‌کشند، این است که چگونه هر نوع تلاش برای نزدیک کردن واژگان عربی متن قرآنی به زبان مقصد یعنی انگلیسی، بسیار گریزپای می‌نمایند. اینکه آیا اکثر مترجمان مسلمان برداشت بهتری از معنای واقعی قرآن داشته‌اند و بنابراین، ترجمه انگلیسی گیراتری نسبت به مترجمان غیرمسلمان ارائه داده‌اند، خواب و خیالی بیش نیست. عمده تفاوت میان ترجمه‌های مسلمانان و غیرمسلمانان به کاربرد اعداد منوط می‌شود. چهار مترجم مسلمان ترجیح می‌دهند که به جای اعداد گروهی برای نمونه ۱-۵ بدان گونه که در ترجمه‌های آربری و سلز دیده می‌شود، هر آیه را با یک عدد مشخص کنند. با این حال، کلیری در ویراست دوم ترجمه خود هر آیه این سوره را مانند سایر سوره‌ها، با یک شماره مشخص می‌کند. تفاوت دیگر این است که چهار مترجم مسلمان ترجیح می‌دهند که به جای «بسم الله...» از واژه «الله» استفاده کنند. هرچند، عبدالحلیم به جای «الرحمن الرحیم» دو فاعل جداگانه را به کار می‌برد: the Lord of Mercy, the Giver of Mercy.

در ادامه، درباره ترجمه «بسم الله» توضیحاتی خواهیم داد اما عجلتاً اجازه بدهید به چگونگی ترجمه سجع بپردازیم. ابتدا ناگزیریم که به اظهار نظر نیورت اشاره کنیم که خود شرح و بسط دیدگاه آری روبین است؛ اینکه برای استدراک بافت زمانی سوره ضحی نیاز

بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن... ۵۷ □

است که مراسم عبادی مکّیان جاهلیت مستفاد شود.^{۱۹} اوایل صبح آن گاه که دعاهای شکرگزاری انجام می‌شود «ضحی» نام دارد. شب، شبی آرام و ساکت نبوده است یا به طریق اولی، درباره مقاصد الهی شک و تردید برانگیخته است. در این حالت، شب استعاره‌ای است که به دوره طولانی مدت عدم دریافت وحی از جانب پیامبر [ص] پیش از نزول سوره ضحی، اشاره می‌کند. گرچه اسد ترجیح می‌دهد شب را لحظاتی شادی آور در تضاد با غم مستولی بر سرنوشت بشر، در نظر بگیرد. (و از همین روست که این سوره، به سوره مورد علاقه نزنین یعنی قهرمان رمانی که مشکل عاطفی دارد، اثر مونیکا علی، بدل می‌شود). در خصوص سوره ضحی، صبح با خود نه وحی ای جدید، بلکه احساسی قوی از امیدواری به همراه می‌آورد؛ امیدواری‌ای چونان رضایت از مأموریتی پیامبرانه که بر محمد [ص] محول شده است و چونان گنجینه‌ای از امید به افراد پس از پیامبر رسیده است؛ افرادی که مانند پیامبر [ص] این سوره را در لحظات ناامیدی و تشویش قرائت می‌کنند.

در بطن این فضا و موقعیت، شش سطر پایانی سوره، بازگویی بلاغی^{۲۰} ژرف‌ترین عنصر ترس است: فقدان حمایت والدین، سرگشتگی از هدایت الهی، و تداوم فقر و ناامیدی. هریک از این ترسها نه پی‌درپی و به تمامی، بلکه غیرمستقیم و گذرا مورد اشاره قرار می‌گیرند. گرچه پیامبر خود یتیم بود، روی سخن آیات نه فقط با شخص ایشان بلکه با تمام یتیمان است؛ این یتیمان نباید مورد ظلم قرار گیرند. این یتیمان، نیز مانند فقیران و گدایان، نباید مورد تعدی قرار گیرند. اما در میانه این آیات (آیه ۷) این پرسش اساسی مطرح می‌شود که چگونه می‌توان به سرگشتگی از هدایت الهی واکنش نشان داد؟ پاسخ، دو بار تکرار می‌شود: اول اینکه، خدا، پیامبر را سرگشته و نگران یافت و او را هدایت فرمود و دوم اینکه، ندای غیبی روشنگر با صدای بلند پیامبر را ترغیب می‌کند تا به دیگران بگوید که آنان نیز مشمول هدایت الهی می‌شوند. آیه آخر چونان تکانی شدید فرود می‌آید. شکسته شدن الگوی قافیه و نیز وزن، قدرت تکه‌تکه‌کنندگی آیه را دوچندان می‌کند: **وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ**. گفتنی است که در زبان عربی، عدم کاربرد «های دمشی» از ابتدای سوره تا پایان، این قدرت را پررنگ جلوه می‌دهد. بعد از عبارت «بسم الله» و ترکیب «الرحمن الرحیم»، هیچ «های دمشی» دیده نمی‌شود مگر در عبارت «فحدّث».

اظهار نظر روشنگرانه نوبورت نشان می‌دهد که چگونه واژه «فحدّث» تمام بار پیام سوره

را به دوش می‌کشد: «آیه پایانی، انتقال هدایت الهی به سمت دیگر انسانهاست».^{۲۱} نیویورت بر این باور است که بار این دستور الهی، تسلسلی است: این آیه، پیامبر (و توسعاً تمام مسلمانان) را به قرائت این سوره در نماز - چه عبادات شبانه چه نماز صبح - هدایت می‌کند. مضمون عبادی این سوره، آن را تحکم‌آمیزتر از این جلوه می‌دهد که هر ترجمه‌ای بتواند ایقاع زبان عربی آن را بازآفرینی کند، نه فقط الگوی قافیه‌ای سوره بلکه وزن و کیفیات اضافه شده به پرسشهای بلاغی به دقت تراش خورده و پاسخهای فاصله‌دار پس از پرسشها، جملگی در ترجمه از دست می‌روند.

اینجاست که آربری نشانه‌هایی را در ترجمه خود برجای می‌گذارد که معدودی از آن تبعیت کرده‌اند. آربری در ترجمه‌اش ایقاعی چشمگیر را پی‌افکنده است؛ ایقاعی که از قافیه‌سازی فراتر می‌رود و در زبان انگلیسی بسان متن عربی، تا حدودی موزون و مسجع جلوه می‌کند. و از همین روست که بلاطه و دیگران درباره ترجمه آربری اظهار نظر کرده‌اند؛ آربری به ویژگیهای زیبایی‌شناختی و بلاغی قرآن توجه یکسان نشان داده است.^{۲۲} نظم گفتگویی حاصل‌آمده در ترجمه انگلیسی، در یک زمان به ویژه از آیه ۶-۸ هم ظرافتمندانه است و هم مقاومت‌ناپذیر:

Did He not find thee an orphan, and shelter thee?
 Did He not find thee erring, and guide thee?
 Did He not find thee needy, and suffice thee?
 As for the orphan, do not oppress him,
 and as for the beggar, scold him not;
 and as for thy Lord' s blessing, declare it.

بل و کلیری^{۲۳} نمی‌توانند ایقاع به‌هم‌تافته اصلی را به ویژه در قسمت پاسخ به پرسشهای بلاغی، در ترجمه‌های خود بازآفرینی کنند، گرچه کلیری در نسخه اول ترجمه خود تا حدودی در این خصوص موفقیت‌آمیز عمل کرده است. حتی سلز نیز که دشواری کار را می‌شناسد و سعی می‌کند در پرتو حساسیت پیام قرآنی، آن را برگرداند، ترجمه‌اش نسبت به ترجمه آربری، کمتر غنایی و البته کمتر بداهت‌آمیز است. با این حال، سلز و آربری به همراه کلیری در ترجمه اول خود، حس متن اصلی را مستقیم‌تر و دقیق‌تر از ترجمه آرتور جفری انتقال می‌دهند؛ آرتور جفری پژوهشگر غیرمسلمان دیگری است که در ترجمه این سوره،

قافیه را بر معنا ترجیح می‌دهد:

THE SPLENDOUR OF THE LIGHT
In the Name of God, the Beneficent, the Merciful
I swear by the splendour of the light
And by the silence of the night
That the Lord shall never forsake you.
Nor in his hatred take you
Truly for you shall be winning
Better than all the beginning
Soon shall the Lord console you, grief no longer overwhelm you.
And fear no longer cajole you
You were an orphan boy, yet the Lord found room for your head
Did he not find you poor, yet riches around you spread
Then on the orphan boy, let your proud foot never tread.
And never turn away the beggar who asks for bread.
But of your Lord' sbounty, ever let praises be sung and said.

آنچه جفری در سایه توجه بیش از اندازه به مقتضیات قافیه انگلیسی در برابر سجع عربی، ترسیم می‌کند، نیاز به برقراری توازن است نه پرمایه کردن اصوات ترجمه انگلیسی این سوره جذّاب. تأکید بیش از حد بر قافیه متن اصلی همان قدر ناکارآمد کننده است که عدم توجه کلی به قافیه. ضروری است میان نیاز به حفظ معنا و میل به برابری وزن‌دار، باید راه سومی را در پیش گرفت. در حالی که مترجمان مسلمان و غیرمسلمان هریک به طریقی به تعادل در ترجمه‌های خود می‌رسند، به ترجمه‌ای رضایت‌بخش از این سوره برمی‌خوریم که از آن شوکت تورو^{۲۴} است. ترجمه تورو، ترجمه‌ای جسارت‌آمیز از زبان‌شناسی است که گوش موسیقایی دارد. تورو با اعتقاد یک مسلمان متقی دست به ترجمه سوره می‌زند. در حالی که او هنوز تمام سوره‌ها را به انگلیسی ترجمه نکرده است، سعی کرده که سوره‌های عمده را به انگلیسی برگرداند.^{۲۵} تورو در ترجمه سوره ضحی و در امتزاج صوت و معنا و بنابراین، در تلاش - دست کم از جهتی - برای گشودن راز این سوره در زبان انگلیسی، گوی سبقت را از دیگران ربوده است:

MORNING LIGHT
In the Name of God, Full of Compassion, Ever Compassionate

By the morning light
 And by the darkening night
 Your Lord has not forsaken you -
 There is no slight.
 The hereafter is far better for you
 Than this (first) life.
 Your Lord will lavish (bounties) upon you.
 And you will know delight.
 Did he not find you an orphan.
 Then give you respite
 Find you unaware.
 Then guide you aright
 Find you wanting.
 And then provide
 So as for the orphan, do not oppress
 So as for the supplicant, do not suppress
 And as for the bounty of your Lord, proclaim it abroad.

البته، تورو نیز نمی‌تواند به تمامی زمان افعال و الگوی قوافی متن اصلی را بر یکدیگر تطبیق دهد. واژه life آوای کشیده I (ای) دارد اما با واژگان light , night و slight مقفا نیست. به همین ترتیب، واژه provide سنگینی لازم را دارد اما با delight , respite و aright در «خوشه سوگند»^{۲۶} (عبارت ابداعی نیورت) سوره، مقفا نیست. با این حال، می‌توان استدلال آورد که دقیقاً به خاطر اینکه این واژگان قافیه‌های نزدیک به هم دارند، دو واژه غیرهم‌مانند در ترجمه تورو، نگاه خواننده را به معنای آنها جلب می‌کند. آیا تکیه روی واژگان life و provide زمینه را برای ناقافی انفجاری پایانی در «فحدث» فراهم نمی‌کند که در ترجمه انگلیسی، معادل مناسب جالب proclaim یا proclaim it? abroad به جای آن ارائه شده است؟

نکته جالب در ترجمه تورو، توجهی است که او به مسئله معادشناسی نشان داده است. از این جهت، او همان راهی را می‌رود که اسد و ماجد فخری و نه دیگر مترجمان مسلمان، رفته‌اند. آنچه در این سوره، فاصله میان نزول پاره‌های وحی به نظر می‌آید، به نمونه‌ای از جهان آخرت بدل شده است: «و قطعاً آخرت برای تو از دنیا نیکوتر خواهد بود». همچنین، ارتباط نعمتهای یاد شده در آیه پنجم با آیه یازدهم، از حیث معادشناختی دارای قدر و منزلت

بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن... ۶۱ □

است: «و به زودی پروردگارت تو را عطا خواهد داد» و «تو نیز به پاس نعمتهای خدا»، این دنیا را در جریان پیوسته از عطایای خداوند، به دنیای دیگر ارتباط می‌دهد. با این حال، از آنجا که هر ترجمه‌ای، نوعی تفسیر است، همین ارتباط جسورانه‌ای که تورو در ترجمه خود بدان توجه نشان می‌دهد، ترجمه‌اش را در زبان انگلیسی، انعطاف پذیرتر کرده و اهداف الهی پنهان و نیز آشکار در متن اصلی را بیشتر بازتاب داده است.

هدف این جستار کوتاه درباره سجع این نیست که یکی از ترجمه‌های سوره ضحی را بر دیگری ترجیح دهد. آشکار است که من نیز اولویتهای خودم را دارم که در بالا بدانها اشاره کردم، اما نکته بزرگ‌تر سوای انتخاب یک ترجمه یا دیگری، طرح این پرسش است که چگونه عدم توجه به رابطه میان ویژگیهای زیبایی‌شناختی و بلاغی قرآن، برخی ترجمه‌ها را از دیگری ناکارآمدتر نشان می‌دهد. هرگونه قضاوتی که درباره ترجمه تورو ارائه شود، نباید فراموش کنیم که او به مقتضیات سجع در برگردان عبارت «بسم الله» توجه نشان داده است. بسیاری از پژوهشگران نه به قافیه بلکه به معنای عبارت توجه کرده‌اند. بار دیگر راز سجع از پرده برون می‌افتد. ترجمه مسحورکننده و ترغیب برانگیز تورو در تضاد آشکار با ترجمه سلز قرار دارد:

In the Name of God the Compassionate the Caring

این ترجمه ایقاع متعارف Compassionate, Merciful یا Beneficent را بر هم زده است، اما واژه Caring به قدری واژه‌ای غیررسمی است که نمی‌تواند وقار و متانت دوگانه «الرحمن الرحیم» را نشان بدهد. حتی گویشوران بومی زبان عربی مسلط به زبان انگلیسی نیز نمی‌توانند به سهولت عبارت «الرحمن الرحیم» را ترجمه کنند. هر دو واژه از ریشه رح.م می‌آیند. هر دو، اسامی یا صفات پروردگارند. با این حال، این دو واژه را کاراً اشتباه ترجمه می‌کنند. افراد مردد سعی می‌کنند که آن دو را از یکدیگر متمایز بدانند:

Oh, it' sthe beneficent, then the merciful, or, it' sthe merciful, then the compassionate.

اما این راهکار نیز بی‌فایده است، زیرا جز اینکه دو واژه در متن اصلی و ترجمه با هم مقفایند، معنای عبارت قرآنی «الرحمن الرحیم» را انتقال نمی‌دهند. نکته اصلی همان قدر

ضروری است که از دیده‌ها نیز پنهان مانده است. هر دو واژه چه در مقام اسم چه صفت، ویژگی مهم‌ترین واژه در زبان عربی و حتی برای مسلمانان را تشکیل می‌دهد: الله. (اسم الله ۲۶۹۶ بار در قرآن تکرار می‌شود). و از این رو، واژگان «الرحمن الرحیم» باید جزو اسامی عمده خداوند تلقی شود؛ اسامی‌ای که هنگام ترجمه به ذهن مترجم می‌آید. اما عمده مترجمان در این باره اشتباه می‌کنند. این سخن به این معنا نیست که مترجمان دقت لازم را به خرج نمی‌دهند یا به زبان عربی و انگلیسی تسلط ندارند، بلکه به این دلیل است که آنها برداشتی از مفهوم وزن و همکنشی دو واژه «الرحمن الرحیم» ندارند. زبان نقشی مهم برای مذهب دارد اما این نقش بسیار فریبکار است.

از جمله اقدامات عمده‌ای که صورت گرفته تا برای واژگان عربی معادله‌های متفاوت ارائه شود، از جانب محمد عبدالحلیم بوده است. عبدالحلیم که پیشتر «الرحمن الرحیم» را the Most Beneficent, the Most Merciful ترجمه کرده بود، هم‌اکنون در ترجمه خود عبارت the Lord of Mercy, the Giver of Mercy را به کار می‌برد. ۲۷ در واقع، عبدالحلیم به جای موصوف‌های جداگانه ترجیح می‌دهد از اسامی مشتق آزاد استفاده کند. نتیجه حاصل آمده، حفظ عمومیت ریشه ر. ح. م. در زبان عربی است، اما این دو واژه هر دو در مقام صفت برای خداوند به کار رفته‌اند. ۲۸

در بررسی مسئله پیچیده ترجمه «الرحمن الرحیم» به زبان انگلیسی، من با دیدگاه شوکت تورو موافقم: شیوه اصلح در ترجمه «الرحمن الرحیم» تبدیل دو واژه به موصوف‌های وابسته است که آکنده از طنین یکدیگرند. از این حیث، شوکت تورو از محمد اسد تبعیت می‌کند که «بسم الله» را به طریق زیر ترجمه کرده است:

In the Name of God, the Most Gracious, the Dispenser of Grace.

اما اسد فقط ویژگی اول را به منزله صفت ترجمه کرده است و دومین ویژگی را مانند ترجمه عبدالحلیم، به صورت عبارت اسمی ترجمه کرده است: عبارت پیشنهادی اسد، یعنی the Dispenser of Grace را عبدالحلیم the Giver of Mercy ترجمه کرده است. با این حال، از حیث صوت و معنا، زیبایی‌شناسی و تفسیر، ارجح آن است که میان دو ویژگی هماهنگی رعایت شود: یا باید دو ویژگی را مانند عبدالحلیم، به اسامی مشتق آزاد برگرداند یا مثل تورو به موصوف‌های وابسته.

بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن... ۶۳ □

از میان این دو گزینه، موصوف‌های وابسته، به لحن و جان‌مایه قرآنی نزدیک‌تر است. اولین اسم مشتق توصیف‌کننده خدا، به این معناست که خدا سرشار از رحمانیت است. این اسم، خدا را گنجینه رحمت معرفی می‌کند. دومین اسم مشتق بدین معناست که خدای رحمان، رحمانیت بی‌پایان خود را نثار بندگان خود می‌کند. همین خدایی که سرشار از رحمانیت است، رحمانیت دایمی نیز دارد. گرچه طبری (وفات ۳۱۰/۹۲۳) به همین معانی در زبان عربی اشاره می‌کند، بسیاری از نکاتی که درباره ارتباط «الرحیم» به «الرحمن» بر می‌شمارد، و نیز تمایزی که میان معانی آنها پیدا می‌شود، در ترجمه این الفاظ به زبانی دیگر نیز مصداق دارد. به‌ویژه، طبری خاطر نشان می‌کند که خدای رحمان، رحمانیت عام خود را بی‌قید و شرط به همه نثار می‌کند، اما «الرحیم» صفت خاص خداوند است که فقط نصیب موجوداتی خاص می‌شود، چه در تمام حالات یا حالاتی خاص، چه هم اکنون و چه در آینده. ۲۹ از این نظر، مناسب‌ترین ترجمه «بسم الله» عبارت است از:

In the Name of God, Full of Compassion, Ever Compassionate

البته انتخاب واژه Compassion را برای ریشه ر. ح. م. قبول ندارند. برخی، mercy را پیشنهاد می‌کنند که البته مناسب است:

In the name of God, full of mercy, ever merciful

اگر شما beneficent را ترجیح می‌دهید، همین واژه را به کار ببرید:

In the name of God, full of beneficence, ever beneficent

من چندان در خصوص کاربرد واژه grace مطمئن نیستم، گرچه می‌توانید دو صفت را با این واژه بیاورید:

In the name of God full of grace, ever gracious' .

اما هر واژه‌ای را که انتخاب می‌کنید باید یکدست عمل کنید، و الا جان‌مایه بلاغی و زیبایی‌شناختی عبارت از کف می‌رود. اگر این اسامی مشتق فاقد موصوف یکسان باشند، اصلی‌ترین جنبه «بسم الله» از میان می‌رود: هر صفت به لحاظ معنا دیگری را پرمایه جلوه می‌دهد و نمی‌توان یکی را فدای دیگری کرد، جز آنکه قصد قرآنی برای ارتباط هر دو اسم به «الله» به منزله اولین و ماناترین بیان ویژگی الهی، از کف می‌رود.

تکمله

علاوه بر این مترجمان، مترجمان دیگری نیز به ترجمه قرآن و البته سوره ضحی دست زده‌اند که در زیر برای کامل شدن کار بررسی که البته مجال دیگری می‌طلبد، به آنها اشاره می‌کنیم.

(۱) ترجمه شاکر:

In the Name of Allah, the Beneficent, the Merciful

- 1) I swear by the early hours of the day,
- 2) And the night when it covers with darkness.
- 3) Your Lord has not forsaken you, nor has He become displeased,
- 4) And surely what comes after is better for you than that which has gone before.
- 5) And soon will your Lord give you so that you shall be well pleased.
- 6) Did He not find you an orphan and give you shelter?
- 7) And find you lost (i. e. unrecognized by men) and guide (them to you)?
- 8) And find you in want and make you to be free from want?
- Therefore, as for the orphan, do not oppress (him)
- 10) And as for him who asks, do not chide (him)
- 11) And as for the Favor of your Lord, do announce (it)

(۲) ترجمه ایروینگ:

In the name of God, the Mercy-giving, the Merciful!

- 1) By the morning bright,
- 2) and at night when all is still,
- 3) your Lord has not forsaken you nor is He annoyed.
- 4) The Hereafter will be even better for you than the first life was.
- 5) Your Lord will soon give you something which will leave you satisfied.
- 6) Did He not find you an orphan and sheltered you
- 7) He found you lost and guided you
- 8) He found you destitute and made you rich!
- 9) Thus the orphan must not be exploited
- 10) and the beggar should not be brushed aside.
- 11) Still tell about your Lord' sfavor.

بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن... ۶۵ □

(۳) ترجمه صفارزاده:

In the Name of Allah The Merciful Beneficent
By the brightness of the full morning Light,
By the Night when it becomes quiet and Still,
That your Creator and Nurturer has not forsaken you By these oaths And is
not displeased with you
And certainly your Hereafter will be better for you, than this present life
And surely soon your Creator and Nurturer will grant you so much of the
blessings that you will be joyous from it.
Did He not find you an orphan and did He not give you shelter
And also Allah found you lost on the way and he guided you
And He found you in need so He enriched you
So you too do not treat the orphans with harshness
And do not repulse the beggar
And proclaim the Grace and Favour of Your Creator and Nurturer to the
people [To give them hope for invoking to their Creator.]

(۴) ترجمه قرایی:

In the Name of Allah, the All-beneficent, the All-merciful.
1) By the morning brightness,
2) by the night when it is calm!
3) Your Lord has neither forsaken you nor is He displeased with you,
4) and the Hereafter shall be better for you than the world.
5) Soon your Lord will give you [that with which] you will be pleased.
6) Did He not find you an orphan, and shelter you?
7) Did He not find you astray, and guide you?
8) Did He not find you needy, and enrich you?
9) So, as for the orphan, do not oppress him,
10) and as for the beggar, do not chide him,
11) and as for your Lord' sblessing, proclaim it!

(۵) ترجمه سرور:

In the Name of God, the Beneficent, the Merciful
1) By the midday brightness
2) and by the calm of night,
3) (Muhammad), your Lord has not abandoned you (by not sending you His

revelation), nor is He displeased with you.

- 4) The reward in the next life will certainly be better for you than worldly gains.
- 5) Your Lord will soon grant you sufficient favors to please you.
- 6) Did He not find you as an orphan and give you shelter?
- 7) Did He not find you wandering about and give you guidance?
- 8) And did He not find you in need and make you rich?
- 9) Do not oppress the orphans,
- 10) and do not reject the beggars,
- 11) and proclaim the bounties of your Lord.

(۶) ترجمہ عبداللہ یوسف علی:

In the Name of Allah, Most Gracious, Most Merciful.

- 1) By the Glorious Morning Light,
- 2) And by the Night when it is still,
- 3) Thy Guardian-Lord hath not forsaken thee, nor is He displeased.
- 4) And soon will thy Guardian-Lord give thee That wherewith thou shalt be well- pleased.
- 6) Did He not find thee an orphan and give thee shelter (and care)?
- 7) And He found thee wandering, and He gave thee guidance.
- 8) And He found thee in need, and made thee independent.
- 9) Therefore, treat not the orphan with harshness,
- 10) Nor repulse him who asks
- 11) But the bounty of the Lord - - rehearse and proclaim!

پروفیسر شاکہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
□
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- Abdel Haleem, Muhammad. *The Qur'an - A New Translation*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Arberry, A.J. *The Koran Interpreted*. New York Touchstone, 1955, 1970
- Asad, Muhammad. *The Message of the Qur'an*. Gibraltar: Dar al-Andalus, 1980.
- Bell, Richard *The Qur'an, Translated, with a Critical Rearrangement of the Surahs* Edinburgh T. & T. Clark, 1939.
- Cleary, Thomas. *The Essential Koran The Heart of Islam*. San Francisco Harper, 1993.
- ... *Qur'an - A New Translation*. Starlatch, 2004.
- Fakhry, Majid. *An Interpretation of the Qur'an English Translation of the Meanings - A Bilingual Edition*. New York University Press, 2002
- Pickthall, Mohammed Marmaduke. *The Meaning of the Glorious Koran*. Hyderabad, Hyderabad Government Press, 1930
- Sells, Michael. *Approaching the Qur'an-The Early Revelations*. Ashland, Oregon White Cloud Press, 1999

□

پانوشتها

1. rhymed prose
2. In Andrew Rippin, *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an* (New York, Oxford University Press, 1988), pp. 139-157.

فصلهایی از کتاب آندرو ریپین به همین قلم ترجمه شده است.

۳. همان، ص ۱۵۱.

4. Abdulla El Tayib, 'Pre-Islamic Poetry' in A.F.L. Beeston et al., *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period* (Cambridge University Press), p.34

5. meta-rhetorical
6. surfeit of meaning
7. inimitable symphony
8. Angelica Neuwirth
9. De Carpona
10. self-contained unity
11. assonance

۱۲. آیت الله طالقانی در تفسیر پرتوی از قرآن (ج ۴، ص ۱۴۹) به طرزی جذاب به سجع و ایقاع در این سوره اشاره می‌کند: «در این سوره، پس از دو سوگند، سه وعده، سه تذکر، سه فرمان آمده است: وعده درباره حال و آینده، تذکرات راجع به گذشته، فرمانها درباره عمل. از آیه یک تا پنج، طول آیات چون طول شعاع نور «والضحی» و پرتو وحی و سایه رحمت

شب به تدریج گسترش یافته است: از یک کلمه کوتاه «والضحی» تا دو و سه و چهار کلمه بلند، و با حرکات و ایقاعات آرام و فواصل الف مقصوره که بعد از فتحه و فتحه‌ها آمده محیط سراسر محبت و لطف پیوسته را می‌نمایاند. از نخستین تابش نور و برآمدن روز و وزش نسیم و آرامش شب، و آینده امید انگیز و رضایت‌بخش. آیات ۶ تا ۸ با همین فواصل و تصدیر استفهام دارای لحن تذکاری و انگیزنده است. سه آیه آخر با تغییر اوزان فواصل دارای لحن متفوق و تنبیه و آمرانه است».

13. Man Booker prize

14. Nazneen

15. Monica AH, *Brick Lane - A Novel* (New York, 2003), p. 40 p.

۱۶. همان، ص، ۹.

17. N. J. Dawood.

18. explosive pithiness

۱۹. نویورت در مقاله خود ذیل این سوره می‌نویسد: سوگند خوشه کوتاه آغازین سوره به روز - ضحی - اشاره دارد همان گونه که اری روبین (U. Rubin) اخیراً در بررسی آداب عبادی مکینان جاهلیت نشان داده است، ضحی از جمله اوقات صبح زود است که مراسم شکرگزاری مطابق رسم انجام می‌گرفت.

ممکن است این پرسش پیش آید که چرا شب پس از صبح، دومین وقت انجام مراسم عبادی معرفی می‌شود؟ اگر صبح در نقش عبادی و مناجاتی خود ظاهر شود، پس لیل نیز یادآور همان اعمال عبادی است که در صبح انجام می‌گیرد. لحن فاخر عبارتی که از پس سوگندها می‌آید (آیه سوم) تأکیدی است بر انجام مراسم عبادی در طول شب: «ما ودعک ربك و ما قلی»؛ و در این میان چه چیزی دیگر نیز وعده داده می‌شود: «وللاخرة خیر لك من الاولى» که این وعده خود نوعی رضا و خشنودی را در پی دارد (فترضی). نقش روز در مقابل شب به منزله قالب ساختاری کاملاً مشهود است. همان‌گونه که از پس شب روز می‌آید، از پس رنج و ناراحتی نیز نعمت و فراوانی خواهد آمد. آیه پایانی، انتقال هدایت الهی به سمت دیگر انسانهاست: «و اما بنعمة ربك فحدث». این آیه به عبادت روحی معنوی در شب و صبح زود - شاید نماز ضحی - اشاره مجدد می‌کند - همان مضمونی که سوگندهای سوره نیز بدان اشاره کردند.

20. rhetorical reiteration

21. Angelika Neuwirth, 'Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Surahs' in Hawting and Abdul-Kader A. Shareef (eds). *Approaches to the Qur'an* (London and New York Routledge, 1993), pp. 20-1.

22. Boullata, 'The Rhetorical Interpretation of the Qur'an' p. 156.

23. Clearry.

24. Shawkat Toorawa

بازآفرینی سجع در ترجمه‌های انگلیسی قرآن... ۶۹ □

25. For a previous example of this labour, see Shawkat Toorawa, 'Seeking Refuge from Evil: The Power and Portent of the Closing Chapters of the Qur'an' *Journal of Qur'anic Studies* 4:2 (2002), pp. 54-60.

26. oath cluster

منظور، مجموعه سوگندهایی است که در کنار هم یک خوشه ایجاد می‌کنند. نیورت به تفصیل در مقاله خود این مسئله را تشریح می‌کند. ر.ک. به مقاله مترجم که از همین قلم ترجمه شده است.

27. Muhammad Abdel Haleem, *Understanding the Qur'an Themes and Style* (London I.B. Tauris) on Surat al-Fatiha. p. 15.

28. Abdel Haleem, *The Qur'an - A New Translation*. Oxford World's Classics Series (Oxford: Oxford University Press, 2004) p. xxix.

29. See Jabarl, *The Commentary on the Qur'an*, tr. J. Cooper (London Oxford University Press, 1987), pp, 55-9, but especially p. 56.

